

Замість передмови

ПРОБЛЕМИ НАУКИ В УКРАЇНІ ТА АРХЕОЛОГІЇ В НАУКМА

Заснована у 2000 р. магістерська програма з археології два роки тому трансформувалася в окрему кафедру археології НаУКМА. Маємо певні успіхи на ниві підготовки археологічних кадрів: 15–20 % діючих археологів України – наші випускники. Двадцять з них уже захистили кандидатські дисертації. У провідній археологічній установі України Інституті археології НАНУ вже працює 35 наших випускників. Кафедра має високий коефіцієнт корисної дії: більше половини зі 145 підготовлених нами магістрів археології працюють за прямою спеціальністю, тобто в установах археологічного профілю. Головним досягненням археологів НаУКМА є визнане лідерство університету в підготовці молодих кваліфікованих кадрів українських археологів.

Разом з певними успіхами археологія в НаУКМА переживає не кращі часи, а кафедра працює в режимі виживання. Ці труднощі значною мірою зумовлені загальною глибокою кризою науки та освіти України, з якої вони можуть вийти лише спільними зусиллями.

Зі створенням у 1918 р. Академії наук відбулося відокремлення науки від університетської освіти. Університети стали займатись освітою, а інститути Академії наук – виключно наукою. Програла всі. Відірвані від молоді науковці не могли нормально залучати талановиту молодь до наукової роботи. А студентство було позбавлене можливості отримувати знання безпосередньо від вчених, які його добувають. У вищих сформувалась окрема верства викладачів, які переказують на лекціях студентам те, що роблять науковці Академії наук. Викладач університету – це своєрідний медіум, посередник, який передає наукову інформацію від власне науковців до студентів. Виникає ефект «поламаного телефону». Що далі від джерела науки, то нижча якість отриманих знань. У викладачів університетів немає ні часу, ні ефективних стимулів займатись наукою, бо вони перевантажені лекціями. Та й гроші їм платять не за наукову діяльність, а лише за лекційну.

Академія наук свого часу відіграла свою позитивну роль, однак у сучасних умовах вона неефективна і безперспективна. Це типова

адміністративно-бюрократична структура, що була породженням свого часу. Величезна надцентралізована командно-адміністративна піраміда, якою був СРСР, складалася з менших галузевих пірамід: оборона, промисловість, сільське господарство, освіта, медицина, Академія наук і т.д. Тому в радянські часи наука й не могла існувати в іншій формі, ніж командно-адміністративна піраміда АН. Однак загибель СРСР поклала край командно-адміністративним принципам організації суспільства, а отже, піраміда Академії наук приречена і в сучасному неререформованому вигляді далі існувати не може. В епоху децентралізації слід децентралізувати і науку.

У наукових колах багато розмов про умисне знищення української науки. Не науку нищать, а іржаву клітку, в якій та наука опинилася, – колишню Академію наук УРСР, яка своє віджила, хоча свого часу і відіграла позитивну роль. Але якщо та клітка впаде, то дійсно придавить усю науку, бо, на жаль, так сталося, що наша наука сконцентрована переважно в цій застарілій, недолугій і неефективній структурі. Однак руйнувати Академію слід лише після створення альтернативних наукових структур. Адже розумні люди не валять стару хату, не побудувавши нову.

До того ж якась загальнодержавна наукова структура (скорочена і реформована Академія наук) має лишитися. Адже інститути Академії в часи централізації науки стали загальнонаціональними центрами відповідних галузей науки. Наприклад, наукові фонди, архів, бібліотека Інституту археології НАНУ мають загальнонаціональне значення. Отже, якась державна археологічна структура повинна їх обслуговувати. Рационально було б покласти це державне завдання на реформований і скорочений Інститут археології.

У цивілізованих країнах світу успішно функціонує декілька моделей організації науки, які могли б стати альтернативою пострадянським адміністративним принципам НАНУ. Наприклад, дуже поширена на Заході грантова система забезпечення науки. Дослідники в умовах конкуренції борються за гранти, які роблять їх відносно незалежними від

бюрократії. Якщо зарекомендував себе гарним дослідником у попередніх грантах, то маєш пріоритет в отриманні наступного. Щоразу можна набирати нову команду – відповідно до фаховості колег. Здійснюється природний добір кращих, продуктивніших дослідників, відбувається прогрес в організації науки і стимуляція кращих науковців.

Однак грантів повинно бути багато, вони мають бути доступними для науковців і не розподілятися корумпованою бюрократією через систему «відкатів». Зрозуміло, для бідної і корумпованої України цей шлях якщо й не безнадійний, то надто довгий і є справою майбутнього. А рятувати українську науку треба негайно, поки вона не загинула разом з НАНУ.

До речі, грантову систему нині активно запроваджує Росія, казна якої переповнена нафтодоларами. Оскільки Україна не має нафтодоларів, то в умовах, що склалися, більш перспективним видається повернення науки на кафедри провідних українських університетів. Мається на увазі передача якоїсь частини штатних ставок з інститутів НАНУ на кафедри відповідного профілю, щоб викладачі вишів, які виявляють бажання, могли через виконання планових наукових тем частину платні отримувати за наукову діяльність, а іншу – за лекційну. Дві-три наукові ставки, поділені між викладачами кафедри, сприятимуть науковим дослідженням в університетах не у вільний від лекцій час у режимі добровільного хобі, а на законних підставах.

Дослідник, читаючи лекції лише за своєю вузькою спеціальністю, матиме час і можливість для наукової діяльності. А прямий контакт зі студентами без посередництва спеціальних медіумів-викладачів не лише підніме якість викладання, а й дасть змогу залучити в науку здібну молодь. Виграють і наука, і університети, і молодь, а отже – країна. Звісно, розвиток університетської науки не повинен шкодити запровадженню грантової системи в науці.

Ці ідеї давно зріють як у наукових, так і в освітніх колах України. На жаль, поки що без особливих успіхів. Хіба що перейменували НаУКМА, КНУ, КПУ та ще кілька провідних університетів України з освітніх в освітньо-наукові установи. Однак такої декларації намірів замало. Декларацію слід наповнити реальним

змістом і повернути науку в університети, не знищивши, а реформували НАНУ.

Значна частина проблем кафедри зумовлена відсутністю бакалаврату з археології в НаУКМА. Відкриття останнього маловірогідно, але початок спеціалізації студентів з першого курсу значною мірою зняв би принаймні частину проблем нашої кафедри, та й багатьох інших у НаУКМА. До того ж останнім часом на цьому наполягає Міністерство освіти, а історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка вже з цього року успішно пішов саме цим шляхом. Тепер, вступаючи на істфак КНУ, студенти вказують спеціальність, за якою вони бажають спеціалізуватися. На кожному курсі бакалаврату історичного факультету КНУ, аж до вступу до магістратури, читаються охочим 2–3 археологічні курси. Хотілось би, щоб керівництво НаУКМА врахувало цей позитивний досвід.

У наш нелегкий для науки час намагаємося зберегти кафедру археології в НаУКМА як провідну структуру країни у справі підготовки кваліфікованих молодих археологів. Зруйнувати її дуже легко, а поновити в нинішніх несприятливих умовах буде практично неможливо.

Думається, що проблеми зі збереженням археології в НаУКМА значною мірою пов'язані зі скрутним фінансовим становищем країни, зумовленим війною на сході. Але війни рано чи пізно закінчуються. Тож будьмо оптимістами. Усе буде гаразд. Ще так не було, щоб ніяк не було, – кажуть в Україні.

Головним фаховим виданням кафедри археології НаУКМА є «Магістеріум. Археологічні студії», вісім випусків якого вже вийшли друком. Черговий збірник містить тексти доповідей, виголошених на XIV конференції кафедри археології НаУКМА «Археологічні студії: здобутки та перспективи – 2016», що пройшла 27 січня 2016 р. в рамках щорічної загальноуніверситетської конференції «Дні науки в НаУКМА».

Наукові конференції кафедри археології НаУКМА 2016 та 2017 рр. відбулися за благодійної підтримки Спілки археологів України, за що викладачі й студенти кафедри та всі учасники конференції щиро вдячні спонсорам.

Леонід Залізняка